

Милија Станишић

О СЕЉАШТВУ У НОР-у*

Друштвени развитак, кроз конкретне историјске ситуације, нуди народима мање, веће или оптималне могућности да остваре своје потребе, планове и наде. Али, историја нас учи да народи успјешно користе такве могућности ако су субјективне снаге — посебно руководећи — способне и спремне да стваралачки искористе повољне објективне услове. Ова друштвена законитост испољила се и потврдила и на тлу Југославије 1941—1945. г. У ондашњим веома сложеним међународним и унутрашњим условима, устанак народа Југославије не би се дао ни замислити без такве руководеће снаге која би била идејно теоријски креативна, политички далековида и еластична, револуционарно јединствена и чврста, и акционо веома способна. Такву снагу је представљала КПЈ, која је између два свјетска рата израсла у револуционарну авангарду радничке класе.

Историографија НОР-а темељно обрађује одлучујућу улогу радничке класе и њене партије за успјешно вођење и окончање ослободилачке и револуционарне борбе. Али није тешко примјетити да је она све до данас прилично запостављала једно друго крупно питање: улогу, значај и начин понашања и дјеловања сељаштва у НОР-у.

Сигурно је да за то постоји више разлога. По моме мишљењу, један од најглавнијих је тај да је историографија НОР-а исувише дуго била под утицајем идејно теоријских погледа које је сам живот превазишао. Да бих то доказао, морамо се бар у најгрубљим оквирима — значи упрошћено — осврнути на генезу и развитак марксистичких погледа на мјесто, улогу и значај сељаштва у социјалистичкој револуцији.

Маркс и Енгелс су у својим радовима о социјалној револуцији утврдили да ће и највећи дио сељаштва заједно са пролетаријатом доћи до економских и политичких слобода. Али они се нијесу довољно бавили стратегијско-политичким питањима учешћа сељаштва у револуцији, највише из разлога што су претпостављали да ће се она извести у индустријски најразвијени-

* Ово је ауторизована дискусија са VI конгреса историчара Југославије.

жим земљама. За вријеме II интернационале, кад су економизам и реформизам (промјене путем еволуције) узели маха и били преовлађујући у марксистичкој торији, о револуционарној улози и учешћу сељаштва готово да није било ни говора. Тек појавом Лењина ово питање избија међу најзначајнија у теорији револуције. Борећи се у условима једне огромне (заостале) сељачке земље, он је конкретним класно-политичким анализама утврдио огроман значај сељаштва у Русији за побједу пролетерске револуције и успостављање радничко-сељачке власти, и истакао добро познату револуционарну шему о односу бољшевика према сељаштву: борити се против богатих сељака (кулака), неутралисати средњаке, а на своју страну привући сиромашне слојеве. То је било и преовлађујуће гледиште у цијелој II интернационали, с тим што се под утицајем насилне колективизације села у СССР-у тридесетих година улога сељаштва практично све више сводила на политички објект (превише наглашавајући његову колебљивост) — мада су се и даље понављале Лењинове тезе о сељаштву као основном савезнику пролетаријата.

Међутим, живот је текао даље. На основу развоја производних снага (порастан свијести маса) и пробоја који је извршила Октобарска револуција, на свјетску сцену ступа једна нова и крупна историјска појава — народни рат, као својеврсни облик народне револуције. Ова врста рата наступа као једина историјска могућност за успјешну борбу окупираних и колонизираних народа у савременим условима, који сада против себе имају технички и бројно веома моћне противнике. Он се води на принципима партизанског ратовања, уз активно учешће у борби цјелокупног становништва — и то првенствено у оружаном борби, а истовремено и у осталим облицима отпора.

У народним ратовима — у окупираним земљама и колонијама — улога и међусобни однос села и града битно се мијењају. Док су градови прије отпочињања устанка били центри и тежиште револуционарне борбе, они то сада не могу бити из сљедећа три основна разлога: 1) окупатор (колонизатор) баш у градовима концентрише највећи дио своје војне силе; 2) градови као ратна просторија веома су неповољни да би технички инфериорније снаге успјешно водиле оружану борбу ширих размјера; 3) цјелокупно градско становништво, па и радничка класа, у потпуности је економски зависно од окупатора.

Са селом и сељаштвом ствари стоје управо обрнуто. Четири су главна чиниоца који село чине центром збивања у народном рату.

Прво, окупатор никад није у стању да густо посједне војним снагама сеоски простор.

Тако је нпр. од око 460.000 окупаторских и квислинских војника с краја 1941. године било:

Држава	Окупирана зона		Војника на
	у км ²	Снаге	км ²
Њемачка	70.496	110.000	1,6
Италија	38.623	280.000	7,2
Бугарска (окупир. дио)	око	око	
Македоније)	28.250	40.000	1,4
НДХ	98.572	114.000	1,2

Као што се види, снаге окупатора и квислинга биле су у веома неповољној ситуацији у погледу односа расположивих снага и простора који су имале да контролишу, а који је претежно био сеоски.

Друго, сеоски простор, по својој величини и конфигурацији, био је веома погодан за стварање и употребу устаничких војних формација, а сељаштво је било веома умјешно у прилагођавању оружаних акција теренским условима.

Треће, сељаштво је, углавном, у великом степену било економски самостално у односу на окупатора. То је био изванредно значајан материјални извор за вођење дуготрајније оружане борбе, а на другој страни омогућивало је сељаштву да крене у одлучну оружану борбу, и у трајнији отпор окупатору.

Четврто, на челу су више и живље гајене борбене традиције народа, што је такође било значајно за вођење ослободилачке борбе.

Полазећи од тих нових историјских услова и могућности — а имајући у виду чињеницу да је сељаштво чинило 75⁰/₀ становништва — КПЈ је на нов начин пришла укључивању сељаштва у револуцију. Она је сељаштво третирала као субјект и главну материјалну силу народне револуције која ће под политичким вођством пролетаријата истрајно учествовати у ослободилачком и револуционарном рату. У вези са тим пренијела је тежиште револуционарне акције из градова на село, и повела је широку и одлучну политичку и војну акцију да придобије сељаштво за своје радикалне програмске циљеве. То је био израз схватања да се партизански рат не може успјешно организovati и развити без чврстог ослоњања на село и сељаштво.

КПЈ је, разумије се, упоредо са овим настојала да развије максимални отпор против окупатора и квислинга и у градовима. Градови су током цијелог рата били значајни као извор попуне војске најсвјеснијим елементом (радницима и интелегенцијом), за обавјештајну и пропагандну дјелатност и за прикупљање материјалне помоћи за ослободилачку војску. Али, Партија је избјегавала да у градовима организује оружане акције широк

¹ Стваралаштво КПЈ у таквој оријентацији било је тим смјелије и веће кад се има у виду да је на селу првих дана устанка била веома малобројна. Тако нпр. од 18 срезова Босанске Крајине само је 9 имало партијску организацију (др Д. Лукач, *Устанак у Босанској крајини*, ВИЗ, Београд 1967. године, стр. 41).

змјера, јер су у њима масовно и непотребно гинули драгоцени кадрови.

Крајем НОР-а, пак, поново се помјера однос града и села: Градови постају центри нове државе, са обновљеном индустријом и комуникацијском мрежом, и моћни извори попуне војске и администрације радништвом и интелигенцијом. Они у том периоду све више постају центри револуционарног збивања. У вези са тим, и помјерање акције КПЈ креће се ка градовима.

Из свега што сам до сада изнио произлази да наша историографија НОР-а треба да ово крупно питање проучава и обрађује још више са позиција савременијих идејно-теоријских погледа, уопштавајући тадашњу праксу КПЈ. Тиме ће она бити још објективнија и са научних позиција ће објаснити сву сложеност ове комплексне појаве нашег ослободилачког и револуционарног рата. Циљ даљих истраживања могао би бити: 1) Зашто је и како КПЈ придобила сељаштво за свој програм; 2) Позитивне посљедице за Револуцију таквог тока ствари; 3) Негативне идејне (и остале) посљедице масовног учешћа сељаштва у рволуцији; 4) Измјене у социјалном статусу и идејно-политичкој свијести сељачких маса.

Сада ћу дискутовати о другом питању, које је донекле везано са претходним. Ријеч је о *односу организованости и спонтаности у НОР-у*.

По овом питању у нашој историографији још постоје извесна размимоилажења. Већина историчара, истичући значај организованости покрета, прилично је запоставила улогу спонтаности маса у устанку. На другој страни, појединци су преувеличавали значај спонтаности.

Организовање маса за борбу био је један од најзначајнијих чинилаца за успјешно вођење рата. Жестина и дуготрајност борбе у Југославији захтијевале су да се прикупе, мобилишу и чврсто обједине све расположиве снаге и извори на јасној идејно-политичкој платформи. Организацијом је требало унијети у устаничке (сељачке) редове ред и дисциплину, и створити чврст механизам за вођење свенародног рата. Тај историјски задатак могао се успјешно изградити благодарећи у првом реду томе што је КПЈ у то вријеме била организацијски веома чврста. КПЈ је изграђивана на лењинским принципима организације, стално се држећи Лењиновог упутства да „пролетаријат у борби против буржоазије нема другог оружја осим организације“. Тако је КПЈ непосредно пред устанак била толико организационо чврста и јединствена да је била у стању да покрене устанак и да му у највећем могућем степену да свјестан и организован карактер. То је било *пресудно* за успјешно вођење ослободилачке и револуционарне борбе. Наша историографија то је правом истиче.

Међутим, таква констатација не значи да не треба сагледати и улогу и значај спонтаности маса, у свим њеним видовима.

Подсјетимо се да је још Лењин тврдио да без спонтаности нема правог (масовног) устанка.

Неки историчари зазиру од обраде спонтаности из простог разлога што је поистовјећују са стихијношћу. Међутим, то није су истовјетне појаве. За разлику од стихијности, спонтаност садржи у себи елементе свијести, који у крупним друштвеним збивањима избијају снагом ерупције — и мимо организованог учешћа. То се рељефно потврдило и у НОР-у, а нарочито у његовом почетном периоду.

Три су главна извора спонтаног учешћа маса у НОР-у: 1) слободарске и војничке традиције народа; 2) виталност народа у борби за опстанак; 3) везаност за словенску (матицу) Русију.

У борбеним традицијама народа је лежала голема потенцијална снага и велико наданхуће. У вјековној борби против освајача Византије, Млечића, Турака и Аустро-Угарске развио се и у народу увријежио снажан патриотизам. Због тога је ЦК КПЈ у свом прогласу од 12. јула подсећао народе Југославије: „Славне традиције борбе за правду и слободу ваших деова не смију бити заборављене“.²

Окупацијом Југославије, окупатори су створили паклени план: да једне народе однароде, а друге да униште — развијајући при томе братоубилачки рат невиђених размјера у НДХ (која је бројила близу 40% становништва Југославије). Кроз вјековну борбу против моћних угњетача у нашим народима се акумулирало толико снаге за самоодржање да је она била веома значајна препрека таквим фашистичким плановима.

Историјска повезаност наших народа и разних ослободилачких покрета кроз историју са словенском Русијом била је веома живо присутна у свијести југословенских народа. У нападу фашистичких сила на СССР народне масе су видјеле отворен и опасан покушај да се униште сви Словени, и великим дијелом су биле спремне да помогну „мајци Русији“.

Тако се на тлу Југославије, у јуни, 1941. године сусрела спонтаност маса и организаторска улога радничке авангарде. КПЈ је својим бојним покличем разбуктала спонтану снагу и расположење маса, а оне су се понегдје одупрле оружјем окупатору и квислинзима и без утицаја комуниста. Вјерујући у снагу маса, КПЈ је свим средствима развезивала народну иницијативу — де плашећи се спонтаности маса. Из свих тих разлога, спонтаност је веома снажно присутна у првој години устанка, карактеришићу се непосредним и самоактивним учешћем народа у стварању и материјалном обезбјеђењу војске, и у стварању органа народне борбе. Али КПЈ је од првог дана устанка била свјесна да ће спонтаност маса бити кратког даха и немоћна против снажних окупатора. Она је ангажовала све своје снаге да патриотско и револуционарно расположење маса преточи у чврсту орга-

² Зборник НОР, т. I.

низацију — у политички и војни борбени систем (НОП). Из дана у дан јачала је организованост покрета, и он се све више институционализирао изградњом елемената политичког система. Организованост је, очигледно, добијала предност над спонтаносту. Но, и у тим условима, КПЈ је настојала да политичко и војно организовање маса не угуши њихову спонтаност и стваралаштво. Али, ипак, у том периоду спонтаност и иницијатива маса није могла доћи до изражаја као у почетку устанка. Њену моћ је све више надомјештала снага организације.

Треће питање о којем желим да дискутујем јесте начин и узроци понашања сељаштва у НОР-у (само неки аспекти). Ово питање је такође недовољно истражено и разјашњено.

Поред патриотизма, на одржавање сељачких маса за НОП битно је утицао и њихов економски положај. Сељаци су претежно живјели на ситном посједу, тако да је преко 80% њих јужно од Саве и Дунава имало мање од 5 хектара земље (оранице, ливаде, шуме)³. Осим тога, 41,1% пољопривредног становништва у Југославији било је задужено код банака и земљорадничких задруга, са зеленашким каматама. Близу 900.000 лица живјело је од пољопривредног најамног рада. Мали посједи и екстензивна пољопривреда највећем броју домаћинстава нијесу могли да обезбједе ни минимум егзистенције. Стога је, на главном плану, социјално-револуционарни карактер НОБ-е био предиспозиција да се сељаштво одређује за НОП. Међутим, пракса је показала да је понашање сељаштва широм земље било различито. У појединим крајевима оно је (из различитих разлога) масовно ступило у борбу на почетку устанка, а у другим крајевима се то догодило у 1943. години или чак касније. Велике су разлике постојале и у колебању сељаштва. Док су у појединим крајевима већ у првој години устанка наступила велика осипања из редова НОП-а (Србија, Црна Гора, Херцеговина, Источна Босна), дотле је у другим крајевима сељаштво веома истрајно учествовало у НОР-у (Кордун, Лика, Банија, Босанска Крајина, Јужна Србија). Но и поред ових разлика и изразитих специфичности у развоју НОБ-е у појединим регионима, могућно је на основу праксе утврдити чиниоце који су у глобалним оквирима одређивали понашање сељаштва. Међу њима су, по моме мишљењу, најзначајнији:

- степен свијести о националној угрожености;
- снага политичког утицаја КПЈ;
- степен угрожености физичког опстанка;
- бројност окупатора на одређеној територији;
- снаге и политички утицај контрареволуције.

нијесу „понашали“ на исти начин у разним крајевима земље. Та-

³ Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1937. годину, Београд 1938.

Али, прткса је показала да се ни ови глобални чиниоци ко су нпр. на један начин масе реаговале на усташки геноцид, а друкчије на репресалије окупатора. Или узмимо примјер осипања сељаштва у Србији и Црној Гори у првој години устанка. Једни од главних разлога ове појаве у Црној Гори били су слаба економска моћ села (глад) и „љевичарење“ у спровођењу линије НОП-а. У Србији је село било добростојеће а линија НОР-а правилно спровођена, па ипак је дошло до масовног осипања сељаштва из партизанских редова. Све нам то указује на нужност конкретних анализа прилика у појединим регијама.

Оружане револуције су крвави и драматични судари маса. На одређење људи у њима веома често значајно утичу социјално-психолошки моменти — нарочито у заосталим срединама. Тако је нпр. у патријархалним срединама на почетку устанка било одлучујуће како се држе и понашају „виђени“ људи. На одређење сељака знатно је утицао моменат ко му је први притекао у помоћ под окупацијом — комуниста или бранилац старог поретка. На одређење су често утицале братственичке везе или раније несугласице породица и братстава. Неправда учињена појединцу од стране партизана често је и читаве породице тјерала у крило окупатора. У непросвећеним срединама, гдје живе многе предрасуде и ирационалне традиције, људи су прилепливи за свакојаке утицаје (пропаганду). Не треба губити из вида да је четништво у знатном дијелу земље имало традиционалне коријене на селу и да су се они пред сељаштвом представљали у улози чувара поретка, религије, традиције и породице итд., итд. Без обраде свих ових феномена, и то конкретно по регијама, не може се научно објаснити учешће и понашање сељаштва у НОР-у.

Људи се у револуцијама не понашају по „идеалном типу“ (шеми), већ из разних узрока одступају од позиција које им предређује њихов социјално-класни положај. Тако је у НОР-у била распрострањена појава да се богатији сељаци чврсто одређују за програм НОП-а, да сеоска сиротиња одлази у редове контрареволуције — о томе је др Ђуро Вујовић опширније говорио у своме саопштењу. По моме мишљењу, три су главна чиниоца лежала у основи ове интересантне појаве: прво, у овим породицама се (веома често), дуго његовала слободарска традиција, и много се полагало на углед у друштву; друго, биле су економски независне од окупатора, и, треће, у њима је често било и школованих људи. Кад су ступили у борбу, Партија је на њих вршила сталан утицај, тако да су се многи од њих и идеолошки везали за њен програм.

И, на крају, дао бих једну примједбу на начин исказивања процентуалног учешћа сељаштва б НОР-у. Пошто не постоје цјеловити изворни подаци о овом питању, поједини историчари покушавају да их надопуне подацима из појединих послјератних анкета — што је сасвим оправдано. Међутим, ту се мора би-

ти веома опрезан. Познати су ми случајеви да појединци сада наводе да су били „радници“, иако су као сељаци само повремено радили на државним радовима или су наполице обрађивали имања богатијих сељака. Стога је најбоље што упорније трагати за изворним подацима (којих ипак има!), који недвосмислено показују да је сељаштво чинило квантитативну основу НОП-а и његових оружаних снага. Кад је већ ријеч о процентуалном приказу учешћа народа у борбу, није сувишно нагласити да су корисније анализе и сигурнији закључци ако се поједини друштвени слојеви разврставају на основу ужих професионалних квалификација.

Milija Stanišić

PAYSANNERIE DANS LA GUERRE DE LIBÉRATION POPULAIRE

Résumé

Les paysans étaient inclus dans la Guerre de libération populaire et ils représentaient sa plus grande base politique et militaire. Les circonstances spécifiques du développement de la Guerre libératrice et de la Révolution en Yougoslavie s'exprimaient dans une grande participation des masses paysannes dans la Révolution. Cela était occasionné par le fait que les soulèvements étaient éclatés sur les territoires typiquement paysannes du pays, hors des centres industriels, où la classe ouvrière était organisée, mais qui se trouvaient sous une violente contrôle de l'ennemi.